

Täies vastavuses Murphy seadusele: Jaan Ross ilukirjanduse tõlkijana

Irina Belobrovtseva

Käesolev artikkel on pühendatud Jaan Rossi tegevusele ilukirjanduse tõlkijana. Mis on tõlkimine ja millega peab tõlkija arvestama? Kuidas teha võõras tuttavaks ja tuttav võõraks? Artiklis vaadeldakse nii Jaan Rossi poolt tõlkimiseks valitud teoste põhjendatust kui ka tõlgete erilisi jooni, kasutatud kirjanduslikke võtteid ja tõlkija teksti tuletust.

Kohati naljakaid ja isegi ebaloogilisi Murphy seadusi – see nimetus hõlmab ka Chisholmi, Eweritti, Finagle'i seadusi, Kiplingu aksioomi jms. –, mis peegeldavad inimeste kõiki mõtteid, saab rakendada samahästi kui iga inimese puhul. Küsimus on ainult selles, milline konkreetne seadus või aksioom on konkreetse isiksuse jaoks relevantne.

Jaan Ross vastab igati suisa kahele üldtuntud Murphy seadusele, mis tunduvad naljakana, aga on tegelikult täiesti põhjendatud:

- 1) Igaüks on millegi järele pöörane.
- 2) Iga süsteemile on omane kasvutendents – iga institutsioon pürgib laienemise poole.

Seda, et Jaan Ross on eesti kultuuris terve institutsioon, võime võtta sulatõena: ta on muusika- ja keeleteadlane, psühholoog, kultuuri-ajaloolane, Theodor Adorno eestindaja. Kuid sellest kõigest oli talle veel vähe ja nii otsustas ta siseneda ka vene kirjanduse väljale, hakates eestindama kaasaegsete vene kirjanike teoseid ja nende mõtteid – mitte kirjandusklassikuid, kelle nimed on igale vähegi haritud inimesele juba teada. Vaid just nende omi, kelle raamatud ei kuulu üldhariduskoolide õppekavadesse ega ka vene kirjanduse kaanonisse. Samas on selliste kirjanike teosed ootamatud ning levivad kiiresti, venekeelse idioomi kohaselt – nagu soojad saiad.

Tänaseks on Jaan Ross eesti keelde tõlkinud seitsme¹ erineva kaasaegse vene autori seitse erinevat teost:

- Vladimir Voinovitš, „Karvamüts“ („Шапка“) (ilmus 1987 – tõlge 2002)
- Andrei Gelassimov, „Janu“ („Жажда“) (2002 – 2005)
- Jevgeni Griškovets, „Kuidas ma koera sõin“ („Как я съел собаку“) (1998 – 2006)
- Mihhail Šiškin, „Pime muusik“ („Слепой музыкант“) (1994 – 2009)
- Andrei Ivanov, „Tuhk“ („Зола“) (2008 – 2010)
- Marina Palei, „Küla“ („Хутор“) (2004 – 2012)
- Viktor Pelevin, „Kõrilõikajad“ („Тхаги“) (2010 – 2022)

Kas seda on palju või vähe? Ja milline on Jaan Ross tõlkijana?

Siinkirjutajale pole teada, mis ajendas teda valima nt. Vladimir Voinovitši „Karvamütsi“, tollal ei olnud me veel tuttavad. See on jutustus nomenklatuurist ja nõukogude aja inimese soovist kuuluda nomenklatuuri, olgugi et karvamütsi kategooria lõikes. Kuigi jutustuses endas midagi eriti märkimis- või kunstiväärtuslikku ei olnud, oli ta täis sarkasmi, mütse jagati erinevate staatusega inimeste vahel nii, et kõrgel seisvad said näiteks naaritsa- või ondatramütse, vähem tähtsatele pakuti küülikutest tehtud mütse, aga jutustuse peategelane pidi leppima „keskmise kohevusega“ kassimütsiga. Sellest sündiski nõukogude vaimuga „vaese inimese“ mäss.

Kuidas on aga lood ülejäänud kuue teosega? Ja milline on üldse tõlkija ettemääratus?

Tõlkimisest rääkides peame meele pidama kogenud tõlkijate ülestunnistusi, kes kaebavad, et teksti rütmi sukeldudes ja seda tunnetades muutub tõlkimine küllaltki kurnavaks ettevõtmiseks: „Mul ei jätku energiat selleks tööks rohkem kui paariks tunniks korraga“² (Parks 2020).

Et lugeja tekstist aru saaks, et tal oleks võimalik loetavat teksti võrrelda omaenda

¹ Pärast artikli valmimist lisandus veel üks: Vadim Bžegovski, „Esimene nahatäis“, ilmus Vikerkaares 2023, 4–5.

² Vt. originaali: „And I don't have the energy for more than a couple of hours of this work at a time.“ https://www.nybooks.com/online/2020/09/21/the-writer-translator-equation/?lp_txn_id=1389614 (20.07.2022).

kogemusega, tuleb tal nii-öelda teksti siseneda, või nagu Mark Polizzoti on öelnud, tõlkija peab „autorist paremini teksti tundma“³ (Polizzoti 2018). Tema väide kõlab paradoksina, kuid selle õigsust on kerge põhjendada konkreetse näitega – Jaan Rossi teostatud Marina Palei jutustuse „Küla“ tõlkega. Kordan minu poolt selle jutustuse eestikeelse trüki järelsõnas öeldut, ent rõhuasetusega sellel, kuivõrd erinevalt tajuvad kirjeldatavaid sündmusi eesti- ja venekeelsed lugejad. 1979. aastal toimuva tegevustikuga jutustuse minategelane (kes kannab kirjanikuga sama eesnime – Marina – ja lahkus sarnaselt autoriga 40-aastasena oma kodumaalt – Palei elab 1995. a. alates Hollandis –, ning nagu autorigi on ta kutseline kirjanik) „sõitis Eestisse, puutus seal kokku sallimatusega venelaste suhtes, kuid samal ajal näib vene lugejale siiski ... nagu oleks kogu sündmustik allutatud teatud kunstilisele töötlusele: see tähendab, midagi nagu oleks juurde lisatud, midagi teravdatud, mõned tegelased välja mõeldud ...“ (Belobrovtseva 2012: 58).

Vestluse käigus jutustuse eestindaja Jaan Rossiga, otse minu silme all kujunes Palei tekstist *roman à clef* ehk „võtmeromaan“, jutustus päris elust, millele ilukirjanduslik vormistus on vaid fassaad. Jaan Ross määratles kohe ja eksimatult nii koha, kus tegevus toimub, kui ka mitmed tegelased, kes jutustuse käigus ette tulevad. Mind vaevas küsimus, kui suur osa kirjutatud loost võiks vastata tõele, ning Jaan Ross oli veendunud, et kõik. Hilisemas kirjavahetuses Marina Paleiga sai see tõlkija veendumus ka kinnitust.

Kuidas aga tunnustatakse tõlkija filigraanset tööd? Millised loorberid tema tööd kroonivad? Üks huvitavatest vene intellektuaalidest, filosoof, filoloog ja tõlkija Vladimir Bibihhin (1938–2004) kirjutas, et

on rida põhjuseid, miks tõlkimist peetakse tühiseks asjaks. Ükskõik kui palju aega selle peale ka ei kulutataks, ei anna see originaalile oluliselt väärtust juurde. Suurele autorile võivad ühtviisi vähe juurde anda nii

halvim kui ka parim tõlge. Oma lemmikteose tõlkimiseks tehtud suur töö on sisuliselt vaid teie enda isiklik kangelastegu, mida suudab ehk korvata vaid mõte tunnetada lähedust teile armsa vaimujõuga (Bibihhin 2001).

Muusikateadlasest, psühholoogist ja Eesti Vabariigi Teaduste Akadeemia liikmest Ross võib endale lubada luksust olla samaaegselt ka tõlkija ja seda mitte elatise teenimise nimel, vaid just siis, kui loetud autor talle huvi ja vaimset rahulolu on pakkunud. Selline tundeelamus, see energia kandub vältimatult üle ka tema eestindatud teksti lugejale. Tuntud kirjaniku ja tõlkija Mark Polizzoti sõnul on „tõlkimine kesktee võõra tuttavaks tegemise ja tuntu võõrandamise vahel“⁴ (Polizzoti 2018).

Kõigepealt valib Jaan Ross pakutavate tekstide seast kaljukindlalt kõige keerulisemad teosed, mis ei nõua mitte pelgalt sisu edasi andmist, vaid ka mõistmist, isegi selle dekodeerimist. Selle printsiibi järgi valis ta Mihhail Šiškini loomingust jutustuse „Pime muusik“. Ross luges tähelepanelikult läbi kõik, mida on tema valitud teose kohta kirjutatud kriitikud. Samas pole ta kordagi käinud sissetallatud rada mööda. „Pimedas muusikus“ näitas ta ennast uurijana, kes kasutab induktsioonimeetodit. Jah, tal oli vaja öelda, et juba jutustuse pealkiri viitab ukraina juurtega vene kirjaniku Vladimir Korolenko (1853–1921) samanimelisele kanoonilisele tekstile. Ross on hoolas tõlkija, loomulikult luges ta selle esimese „Pimedas muusiku“ (1886)⁵ läbi. Ja sai kohe aru, et Korolenko jutustust peetakse vaatamata peategelase tragöödiase kaasajal massikirjanduse lemmikžanri – õnneliku lõpuga armastusromaan – näiteks. Teine komistuskivi oleks tõlkija jaoks Apuleiuse „Amor ja Psühhea“ („Amor ja Psyche“) intertekstuaalne kasutus Šiškini teoses. Ja selliseid kohti võiks veel palju loetleda! Kuidas käitub Jaan Ross tõlkijana?

Vastavalt Murphy seadusele ta laieneb – kirjutab järelsõna, kuhu mahutab enda uurimise tulemused, mis teevad teksti vastuvõtu (või taju) lugeja jaoks palju kergemaks:

³ Vt. originaalis: „The translator must know the text better than the author“. <https://aeon.co/essays/is-the-translator-a-servant-of-the-text-or-an-original-artist> (10.09.2022).

⁴ Vt. originaalis: „translation navigates between making the strange familiar and the familiar strange“. <https://aeon.co/essays/is-the-translator-a-servant-of-the-text-or-an-original-artist> (10.09.2022).

⁵ Eesti keeles ilmunud 1960 Johan Tamme tõlkes.

Niisiis on jutustuse teemaks armastus. Eri liine aga on sealjuures nii palju, et põhjust pole rääkida mitte kolmnurgast, vaid hulknurgast. Kombinatsioon (kõrvaltegelasi arvestamata) on kokkuvõttes sümmeetriline: kaks pluss kaks pluss kaks. Nagu teada, võib armastus olla üks kõige julmemaid elunähtusi. See võib pakkuda ülimalt rõõmu, ent viia ka suurte kannatusteni ja isegi tappa. Armastuse võimu näitlikustab suurepäraselt tuntud mütooloogiline motiiv, kus Amor sihhib inimest vibuga, kuid inimene on Amori valiku ees jõuetu. Armastust ei saa tahtega juhtida – sellest tuleneb ka julgusega pikitud hullumeelsus, enesevalitsuse puudumine, tsiviliseerimatu käitumine jms „Pimedas muusikus“. Šiškini teosed on realistlikud sel määral, kuivõrd kõik neis kirjeldatavad situatsioonid on elus reaalselt mõeldavad, kuigi sellist julguse kontsentratsiooni nagu Šiškinil elus tavaliselt ei esine (Ross 2009: 33).

Šiškinil on tõlkija Rossi elus eriline koht – juba pärast „Pimeda muusiku“ eestindamist vestles Ross kirjaniku endaga festivali HeadRead raames (Ross 2010), ta jälgis Šiškini põhimõttelist ja julget loobumist esindada 2013. aastal Venemaal rahvusvahelisel raamatumessil⁶ ja selle tagajärjena tema järkjärgulist eemaldumist Venemaast, aga mitte vene kirjandusest.

Kuid Šiškin pole ainus nii-öelda raske kirjanik tõlkijast Rossi pärandis. Järgmine „keeruline“ autor oli Andrei Ivanov, tema esimestel Eesti kirjandusmaastiku silmapiirile kerkimise aastatel. Ivanovi kahe esimese jutustuse „Minu Taani onuke“ (2007) ja „Tuhk“ (2008) tõlkijateks olid Ilona Martson ja Jaan Ross.

Ivanovi jutustus „Tuhk“ seostub tema kuulsate Hanumani romaanide ja lühijuttude tsükliga – jutustaja istub Taanis punkarite külas, mis asetseb ümber laguneva lossi ja meenutab elu Pääskülas. Just jutustusega „Tuhk“ sai selgeks, et esmapilgul kiretu ja nagu tegelikkusest ära lõigatud Ivanovi proosa on täis oma aja märke:

Kord aastas, aga võib olla sagedamini ilmus meie tänavale üks mees ... mõõtis kiiresti, rapsides ja närviliselt kõike, mis talle kätte

juhtus. ... Nagu hiljem selgus, andsid tema mõõtmised iga kord erinevaid tulemusi, nagu ka meie vastused tema küsimustele ... Kõik – uksepiidad, laed, seinad, kaevude sügavus, taevani ulatuvate aiapostide kõrgus ... ja tähtede asend – kõik, nagu osutus, oli pidevas muutumises. Nurgad nürinesid üha enam, ukсед avanesid ja sulgusid üha halvemini, lillevaasid aknalaudadel enam ei püsinud, kaevud vajusid sügavamaks, katused madalamaks, ning isegi taevas üha lähenes aia veeres istuvatele vanainimestele ja sosistas neile midagi. [...] Jah, majad olid vääramatult liikumas nõlvakule alla ning mitte miski ei võinud enam nende kokkuvarisemist takistada. Nad varisesid alla justkui aegluubis laviin – üks sentimeeter aastas. Aastatega said sentimeetritest meetrid. [...] Ja lõpuks 1991. aastal variseski kokku kõige äärepoolsem ning ammu elaniketa maja, ning kõik läks segi ja kaotas järsku mõte.

Minu, ja ainuüksi minu silmis on see Tallinna äärelinna nurgake oma käest libiseva tuleviku, ... prügimäe ja muu sellise kilakolaga ammu teisenenud üheksakümnen-date aastate alguses oskamatult lavale toodud ajaloolise lühinäitemängu metafooriks (Ivanov 2010: 55–58).

Ross tõlkijana tajub, et selle rõhutatud ükskõiksuse taga seisab koduseks muutunud maailma varingust tekkiv terav valu. Ta tahab lisaks algupärandi edastamisele selle ka omaks võtta ning teha see ka lugejale omaseks. Kuidas seda teha?

Ta vestleb autoriga korduvalt ja pikalt (vaat mille poolest kaasaegne kirjandus on klassikast etem – klassikult ei saa küsida ei üht ega teist, aga seda nii poolnaljaks öeldes), et endale täpselt ette kujutada jutustuse tegevuskohtadeks olevaid Kalamaja dekoratsioone. Ta püüab Ivanovi natuke ka parandada, et fiktiivne, väljamõeldud maailm oleks reaalsusega ikkagi tasakaalus.

Kuna ka nende ridade autor elas üsna kaua Kalamajas, siis saatis Ross oma kaalutlusi selle kohta ka mulle. Toon nad siinkohal pisut kärbitud kujul ära:

⁶ Vt.: Mikhail Shishkin refuses to represent 'criminal' Russian regime. – *The Guardian*, 2013, 7. märts, <https://www.theguardian.com/books/2013/mar/07/mikhail-shishkin-russia-us-book-expo> (18.01.2023).

Kalevi ja Salme tänavaga ongi see probleem, et nad on risti. Andrei kirjeldab tänavat, mis kulgeb samas suunas Salme, Kungla ja Volta tänavaga. Volta tänav ei saa see olla, sest Volta tänav ei möödu Salme kultuurikeskuse juurest ja ei jõua välja Kalamaja põhikooli juurde. [...] Andrei nõustub mu tõlgendusega Salme tänavaga kasuks. Aga nagu ma ka osutan, kirjelduses võib leiduda elemente teistest paralleeltänavatest, siis Kungla ja miks ka mitte Volta tänavast.

[Teie] viide Kalamaja keskkoolile on suurepärane ja ilmselt õige. Oleksin ise pidanud selle peale tulema.⁷

Vähe sellest, Jaan Ross avaldab oma mõtisklused jutustuse geograafia kohta kõigepealt ettekandes Andrei Ivanovile pühendatud seminaril ja pärast seda ka Vikerkaares (Ross 2021). Ja lõppeks, töö selle jutustuse tõlkimisel viis tõlkijast Rossi veel ühe huvitava teemani – venelaste ja eestlaste erineva psühho-geograafilise reaalsuseni.

Imelikul kombel kõlavad Jaan Rossi tõlgitud teosed just täna, meie lõplikult muutunud tege-likkuses äärmiselt aktuaalsetena. See on oma- moodi kinnitus tõlkija valiku õigsusest, tema probleemi sisu prohvetlikust arusaamisest. Toon mõne näite.

Andrei Gelassimovi jutustuse „Janu“ peategelased on Tšetšeenia sõjas osalenud noored poisid. Oma kodumaal mitmeid kirjandus- auhindu saanud Gelassimov tunnistati 2005. aastal Pariisi Raamatusalongi päevade ajal kõige populaarsemaks vene kirjanikuks Prantsusmaal, kus ta tollal edestas nimekaid Ljudmilla Ulitskajat ja Boris Akuninit. Jutustuse põhjal vändatud samanimelisel filmil oli suur menu filmifestivalidel. Ja vaatamata sellele, et tuntud kriitik Dmitri Bõkov nimetas Gelassimovi raamatuid „kirjanduslikuks *mainstream*’iks“ ja „suhkruvatiks“, sest neid olevat väga kerge lugeda ja lihtne ka unustada (Bõkov 2003), kõlab jutustus Jaan Rossi tõlkes tänases olukorras vägagi aktuaalselt.

Ross tabas ära selle, mis on jäänud paljudele vene kirjanduskriitikele arusaamatuks – Gelassimov kujutab sõja jubedusi omal moel.

Jah, ta mainib tulevahetust, plahvatusi, tuttavate ja sõprade surma. Ent kõige õudsem on tal selle sõja nii-öelda argipäevsus, programmeeritus, ettemääratus. Võtame näiteks sõjakomissariaadi lammutamise kirjelduse:

Seisad prahihunnikul, teed suitsu ja mõtled: siin ma istusin vastuvõtukomisjoni ees, ise üleni paljas, tagumik kleepus veel nii naljakalt koiku vakstu külge. Mõtled umbes nii, kurjus on maa pealt kadunud. Ja hing hõiskab. Nagu oleks mitmepealisele lohele üks-null ära tehtud. Aga pärast selgus, et võta näpust. Paar tänavat edasi ehitati uus sõjakomissariaat. Sedakorda mitte enam puumaja. Nagu muinasjutus: raiud lohel ühe pea ära, kaks kasvab juurde. Üks-null ei tule kuidagi välja (Gelassimov 2005: 17).

Siinkohal tuleks ikkagi üks ääremärkus teha: algupärandid mingit lohet ei ole, on aga hirmus muinasjututsaar Surematu Kaštšei. Aga mida see Kaštšei tähendab Eesti lugejale? Kalju Kangur, kes tõlkis eesti keelde Puškini poeemi „Ruslan ja Ludmilla“, jättis selle nime muutmata kujul alles, kujundist lõpuni aru saamata: „Seal vireleb kuningas Kaštšei kulla pärast“. Jaan Ross valis teise tee. Temale oli peamine just mõistmine, et hirmsast koletisest ei ole võimalik kuidagi jagu saada. Siin ongi mitme peaga lohe ilmumine omal kohal.

Üks esimesi Jaan Rossi tõlgitud Jevgeni Griškovetsi tekstidest oli huvitavas monodraama žanris kirjutatud „Kuidas ma koera sõin“. See on teravmeelne, kergesti loetav jutustus ning võib-olla just seetõttu ei tahtnud Ross oma tõlget seletustega üle koormata. Asi on selles, et väljendit „koera süüa“, mis on tegelikult idioom ja tähendab „kogemusi saama“, kasutatakse selles jutustuses sõna otseses tähenduses – korealasest teenistuskaslane valmistab oma sünnipäevaks koerast rahvusroa ning seda mitte süüa oleks ülimalt piinlik ja kaaslasele solvav. Niisiis on pealkiri kohane selles teoses, kus räägitakse poiste mereväkke (s.t. kolmeks aastaks sõjaväkke) minekust Kaug-Ida saarele nimetusega Vene saar.

Minategelane, kes remargi kohaselt on kolme- või neljakümnene, meenutab kaotatud kolme aastat ja küsib:

⁷ Artikli autori isiklik arhiiv.

Huvitav oleks teada, kellele oli kõike seda tarvis, mida me Vene saarel tegime? Konkreetselt kellele? Kas oli mõni mees, kes oleks mõistnud, milleks see kõik toimub? Kui oli või kui on, siis kes see mees on? Isegi ette ei suuda kujutada ... seal ... sõjaväes, ma tundsin ja pärast sain ka aru, et kodumaa ja riik, kus sa oled sündinud, ei ole üks ja sama. Võib olla on see niigi selge, kuid sellest peab siiski ise aru saama ... noh ... aru saama! Mida me seal ikkagi tegime? Tegime väga palju kõiksugu jampsi ... Ja kõike seda nimetati teadagi – ‘kodumaa kaitsmiseks’ (Griškovets 2006: 19, 22).

Minategelane hakkab kiiremini rääkima, justkui tema pulss oleks kiiremaks muutunud, ning Ross annab seda edasi väga veenvalt, osalt ka tänu eesti keelele omasele lühidusele võrreldes vene keelega:

Neil hetkedel, kus mul oli nii halb olla, et halvem enam olla ei saanud, kui mind jubedalt ... solvati ... neil hetkedel ... mul polnud enesest kahju. ... Mul oli välja-kannatamatult kahju oma vanematest ja kõigist teistest, kes mind armastavad. ... Ema, kelle jaoks ma olen ... Ja isa ... Nad ju tunnevad mind ... Hoiavad ja armastavad ... Aga mulle antakse samal ajal kere peale ... korralikult ... Ja mind ei ole olemas ... Seda inimest, keda kõik väga armastavad ja ootavad, ei ole olemas ... Mind, see tähendab teda, pole olemas. Aga minu kodused ei tea sellest midagi. Mind pole olemas (Griškovets 2006: 28–29).

Hetkeks aktuaalsusest eemaldudes ütlen, et ajapikku on Jaan Ross hakanud end üha vabamalt tundma tõlgitava teksti tõelise valdajana. Hiljuti avaldati tema tõlkes vene kirjanduses ühe kõige diskuteeritava autori Viktor Pelevini jutustus. Ja seekord muutis midu hoolas ja täpne tõlkija Ross ilma igasuguse raskuseta ära raskesti loetava pealkirja „Thagi”, millest tavalugeja vaevalt aru saab, ning pani selle asemele kutsuva pealkirja „Kõirilõikajad” (Pelevin 2022). Selline tee tõlkijavabaduse poole on aastatepikkuste oskuste ja kogemuste tulemus.

Ent läheme tagasi Jaan Rossi tõlgitud teoste aktuaalsuse juurde. Kui mõlemad siin tsiteeritud sõjaväe ja sõjaga seotud teosed, mis on tänasel

päeval iseenesest aktuaalsed, siis kolmas jutustus, mida tahan mainida, ei räägi üldse sõjast, kuid ei ole seetõttu vähem aktuaalne, võib-olla on selle aktuaalsus isegi teravam. Jaan Rossi jaoks oli Marina Palei jutustus „Küla” *must-be-* ja *must-read*-raamat. Tõenduseks on selline lugejatele teadmata fakt, et teose autor soovis oma jutustuse avaldamise eest saada Loomingu Raamatukogult ülemäära kõrget honorari, ning mida tegi siinkohal tõlkija – ta loobus oma honorarist Marina Palei kasuks. Miks ta nii tegi?

Jutustusel „Küla” oli Jaan Rossi jaoks kaks tähtsat momenti: esiteks autobiograafiline aspekt – selle tegevus toimub Rossile tuttavas ruumis, ja nagu juba varem sai mainitud, ta tunneb mõningaid teose tegelaste prototüüpe. Teiseks, „Küla” keskmes on eestlaste tõrkuv suhtumine teose autoriga samanimelisse vene naispeategelasse, kes üritab sellist suhtumist mõista ning jõuab järelduseni, et inimese üheks olulisemaks omaduseks on isikliku vastutuse tunnistamine isegi kõige kibedamatel elu-hetkedel.

Marina Palei kirglik ülestunnistus jutustuses „Küla” kõlab, nagu see oleks täna öeldud, ja ka selle tuline päevakajalisus oli Jaan Rossile üheks põhjuseks hakata seda teost tõlkima:

Lugu hakkab lõppema. Ning järelikult on praegu paras aeg püüda selgusele jõuda küsimuses, mida ei õnnestu vältida. ... See küsimus puudutab ajaloolist süüd ja isiklikku vastutust. ... „Mida sa sonid?” küsivad minult inimesed, kes elavad maal, mille keelt ma räägin. „Me ei saa mitte midagi aru, millest sa räägid.” Mind ei pane selline vastus üldsegi mitte imestama. Inimesed elavad ja tapavad edasi ainuüksi sellepärast, et neil puudub mälu. Kui neil oleks mälu, siis nad lõpetaksid tapmise – aga ühtlasi lõpetaksid nad ka elamise (see tähendab, liikumise kuhugi „edasi”). Ent mulle ei lähe üldised seadused korda. Mul tuleb iseendaga toime tulla ... Oma südametunnistusega. Niisiis: aeg on kulunud, otsad vette kadunud. Tuleb välja, et süüdlasi pole. Suured ja tugevad on alati väikeseid ja nõrku alistanud (Palei 2012: 51).

Kirjanik seab ritta kõik need, kes eiravad täielikult oma süüd eestlaste kannatuste pärast, nende eestlaste, kelle ilmselge paha-tahtlikkusega tema peategelanna kokku puutus.

Selles reas on lõpuni oma õigsusse uskunud ideoloogid, on poliitikuid, kes olevat tahtnud „paremat“, on sõjaväelasi, kes täitsid käske, harimatuid majandustegelasi, müüdavaid ametnikke. Ja keegi neist ei tunnista end süüdi.

Aga kes see on, kes selle ahela lõpus jalalt jalale tammub? Päris-päris lõpus? Kes see karjub seal peenikese häälega: „Mina, mina isiklikult olen süüdi!“ ... See olen mina. ... Aga süü eeldab vastutust. Milles seisneb vastutus, kui sa ei saa mitte millelegi mõju avaldada? Pole tõsi, saan küll. Sellepärast ma seda teksti kirjutangi. Sellepärast on mul jõudu seda kirjutada (Palei 2012: 52).

Kahtlemata võttis Jaan Ross kokku vastu-seisu kurja jõule ja eneseväärkuse, mis on lahutamatu seotud valmidusega tunnistada kollektiivset ja isiklikku süüd. See aga lubab meil veel kord veenduda tõlkija eksimatus vaistus. Samas tähistab Palei jutustuse tõlge veel üht Jaan Rossile kui tõlkijale omast joont.

Kord, esinedes Lev Tolstoi romaanile „Anna Karenina“ pühendatud saates, ütles Ross, et Anna kohtumist pojaga kujutaval fragmendil oli talle maagiline mõju – „ma püüdsin aru saada, kas sellel on mingi muusika kõla. Ei, aga selles on minu jaoks mingi keemia“ (Tähenduse teejuhid 2021). Arvatavasti tunnetas ta samasugust muusikalist kõlajõudu ka Marina Palei jutustuses, mis on eesti keelde tõlgitud omamoodi erilise rütmilaenguga.

Kokkuvõtteks võib märkida, et Jaan Rossi tegevus tõlkijana toob esile veel ühe tema mitmekülgse isiksuse tahu ja samal ajal on see harmoonilises kooskõlas tema põhitegevustega muusikateadlase ja psühholoogina.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga TAU-16078.

Kirjandus

Belobrovtsjeva, Irina 2012. Järelsõna. – Marina Palei. *Küla*. Tlk. Jaan Ross, Loomingu Raamatukogu 15, Tallinn: Kultuurileht, lk. 57–60.

Bibihhin, Vladimir 2001. Podstanovochnyi perevod. – *Slovo i sobytie*. Moskva: URSS, http://www.bibikhin.ru/podstsnovochnyi_perevod (01.10.2022).

Bõkov, Dmitri 2003. Andrei Gelassimov pohozh na pisatelya. – *Novyi Mir* 1, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2003/1/andrej-gelasimov-pohozh-na-pisatelya.html (18.01.2023).

Bžegovski, Vadim 2023. Esimene nahatäis. (Tlk. Jaan Ross.) – *Vikerkaar* 4–5, lk. 8–18.

Gelassimov, Andrei 2005. *Janu*. Tlk. Jaan Ross, Loomingu Raamatukogu 16–17, Tallinn: Kultuurileht.

Griškovets, Jevgeni 2006. *Kuidas ma koera sõin*. Tlk. Jaan Ross, Loomingu Raamatukogu 36, Tallinn: Kultuurileht.

Ivanov, Andrei 2010. *Tuhk*. (Tlk. Jaan Ross.) – *Minu Taani onuke. Tuhk*. Loomingu Raamatukogu 7–8, Tallinn: Kultuurileht, lk. 47–122.

Palei, Marina 2012. *Küla*. Tlk. Jaan Ross, Loomingu Raamatukogu 15, Tallinn: Kultuurileht.

Parks, Tim 2020. The Writer–Translator Equation. – *The New York Review of Books*, September 21, https://www.nybooks.com/online/2020/09/21/the-writer-translator-equation/?lp_txn_id=1389614 (20.07.2022).

Pelevin, Viktor 2022. Kõrilõikajad. (Tlk. Jaan Ross.) – *Vikerkaar* 6, lk. 24–46.

Polizzoti, Mark 2018. *Sympathy for the Traitor: A Translation Manifesto*, <https://aeon.co/essays/is-the-translator-a-servant-of-the-text-or-an-original-artist> (10.09.2022).

Ross, Jaan 2009. Sanitaaraarst barakis. – *Vikerkaar* 9, lk. 33–35.

Ross, Jaan 2010. Mihhail Šiškin: *maailm Šveitsis elava vene kirjaniku pilgu läbi*. – HeadRead: Tallinna Kirjandusfestival, 5.–9. mai 2010.

Ross, Jaan 2021. Tallinna reaalist Andrei Ivanovi jutustuses „Tuhk“. – *Vikerkaar* 36/12, lk. 59–63.

Tähenduse teejuhid 2021. Saade Lev Tolstoi raamatust „Anna Karenina“. <https://kuku.pleier.ee/podcast/tahenduse-teejuhid/52380> (26.03.2021).

Šiškin, Mihhail 2009. Pime muusik. (Tlk. Jaan Ross.) – *Vikerkaar* 9, lk. 4–32.

Voinovitš, Vladimir 2002. *Karvamüts*. Tlk. Jaan Ross, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.